

Hlava I: Pojem mezinárodního práva

1. Definice mezinárodního práva

Mezinárodním právem rozumí tato učebnice *soubor právních norem, které zajišťují mírovou existenci a plynulý vývoj mezinárodního společenství.*

Tato definice zajisté není ideální. Možno jí vyčítat přílišnou stručnost, fakt, že neupřesňuje subjekty, jejichž chování soubor norem mezinárodního práva upravuje, i to, že obsahuje pojem, který sám volá po definici: mezinárodní společenství.

Na druhé straně nabízí několik východisek, na nichž spočívá konstrukce celé učebnice. Vyhýbá se upřesnění *subjektů* a přiznává tím, že mezinárodní právo prodělává hluboké proměny, které směřují k rozšíření jejich okruhu, přičemž nelze potvrdit jednotný koncept subjektu mezinárodního práva. Naopak subjektivita různých kategorií adresátů pravidel mezinárodního práva se výrazně kvalitativně i kvantitativně liší. Otázka subjektů v dnešním mezinárodním právu je zkrátka natolik složitá, že by nebylo šťastné předjímat odpověď na ni již na první straně učebnice. Použitím výrazu „mezinárodní společenství“ se v definici zdůrazňuje, že stranou zájmu mezinárodního práva zůstává zásadně „vnitrostátní“ či „národní“ společenství a že úprava právních poměrů v takovém „národním“ společenství se přenechává jinému souboru norem – *právu vnitrostátnímu*. Předložená definice konečně zdůrazňuje těsný vztah mezinárodního práva a mezinárodního společenství, tedy *sociologický a historický základ mezinárodního práva*.

2. Mezinárodní společenství

Mezinárodním společenstvím se rozumí především *společenství států*. Z toho by mělo plynout, že před vznikem určitého počtu prvních státních

útvary nebylo ani mezinárodní společenství. Striktně vzato je tomu tak, nicméně svět na úsvitu civilizace byl světem kmenů putujících kontinenty a jejich koexistence zakládala jakési mezinárodní (spíše „mezikmenové“) společenství. O „mezinárodním společenství“ lze proto hovořit podmíněně až do období vzniku moderních států, tj. do počátku 16. století. Definitivní přelom však znamenala až třicetiletá válka a mírové uspořádání po ní dosažené na Vestfálském kongresu v r. 1648.

Mezinárodní společenství charakterizují dva výrazné rysy, jimiž se odlišuje podstatným způsobem od společenství vnitrostátního. Je to společenství subjektů, které jsou **geograficky determinované**. „Pohyb“ členů mezinárodního společenství je pojmově vyloučen, neboť státy jsou nerozlučně spjaty s územím, které ovládají. To vtiskuje vztahům mezi státy konstantu, kterou vztahy v národním společenství nemají. Státy si nemohou zvolit své sousedy, nemohou uniknout z blízkosti velmocí nebo ideologicky či jinak odlišně smýšlejících okolních mocností.

Mezinárodní společenství je **početně omezené**. I v miniaturních státech se uplatňuje vnitrostátní právo nejméně mezi několika desítkami tisíců občanů. Mezinárodní společenství v době Vídeňského kongresu po napoleonských válkách tvořilo 15 skutečných států a v předvečer 2. světové války zhruba států padesát. Ve druhé polovině 20. století se sice rozpadem koloniálních a imperiálních říší dramaticky rozšířilo, přesto současný počet zhruba 200 států činí mezinárodní společenství velmi přehledným. V takovém společenství nabývá chování každého individuálního člena mnohem větší význam než chování jednotlivce ve vnitrostátním měřítku. Jednání či opomenutí konkrétního státu, zejména velmocí, má mnohdy vliv na chování celého systému mezistátních vztahů nebo i na vznik normy mezinárodního práva, závazné pro ostatní státy.

Od 2. poloviny 19. století se staly součástí mezinárodního společenství i mezivládní mezinárodní organizace, jimž zakládající státy přiznaly mezinárodně právní subjektivitu. Takových organizací nyní existuje na 300. Charakter vztahů v mezinárodním společenství však nezměnily. Státy, které je vytvořily, si nad nimi podržely rozhodující vliv.

Na životě mezinárodního společenství se mohou za určitých okolností podílet i jiné jednotky, např. nevládní mezinárodní organizace či mezinárodní sdružení jednotlivců, i když se nepovažují za subjekty mezinárodního práva (viz II. 2.3.). Tyto jednotky nejsou přirozeně **členy** mezinárodního společenství. Mají postavení **autonomních činitelů** působících v tomto společenství.

3. Právo mezinárodního společenství

Právo, jež upravuje vztahy v mezinárodním společenství, je mezinárodní právo. Je produktem historie a začalo se formovat poměrně v nedávné době. Jeho vznik předpokládá souběžnou existenci více nezávislých politických územních celků, dostatečně četné a intenzivní vzájemné styky těchto celků

i **překonání** politiky **egocentrismu** a izolacionismu, jež provázela po dlouhá staletí koexistenci mocenských útvarů. Již stará řecká města rozlišovala své vztahy k řeckým partnerům na jedné straně a vztahy k jiným útvarům na straně druhé. Vůči posledně uvedeným se necítila vázána ničím a poměry k nim udržovala na pouhé síle. Absencí právní regulace se vyznačují i poměry mezi „civilizovanými“ evropskými státy a „necivilizovanými“ zeměmi ještě v 19. století. Mezinárodní právo bylo povoláno jen k úpravě vztahů mezi civilizovanými státy navzájem, kdežto poměry civilizovaných států k necivilizovaným celkům se řídily nanejvýš morálními principy založenými na křesťanství.

Dnešní mezinárodní společenství je souborem **konečným**, neboť se rozšířilo na všechny kontinenty a zahrnuje všechny státy světa. Tvoří jednotu udržovanou vícerymi integrujícími pojítky, z nichž je **obecné mezinárodní právo** (zavazující všechny státy bez rozdílu) jedním z nejvýznamnějších. Jinými slovy: současné mezinárodní společenství lze definovat jako jediný systém. Systémovou podobu má proto i komplex všech vztahů, k nimž v mezinárodním společenství dochází (tzv. **mezinárodní systém**). Systémem je konečně i soubor norem mezinárodního práva (**systém mezinárodního práva**), jenž je součástí mezinárodního systému.

Jednota mezinárodního společenství není zaručena jednou provždy a v jednotlivých obdobích ji ohrožují tu větší, tu menší rozpory mezi jednotlivými členy společenství nebo mezi jejich skupinami. Mezinárodní společenství druhé poloviny 20. století hluboce rozdělil konflikt demokratického „Západu“ a komunistického „Východu“, později i napětí mezi ekonomicky vyspělým „Severem“ a rozvojovým „Jihem“. Oslabení jednoty mezinárodního společenství se vzápětí projeví ve stagnaci obecného mezinárodního práva, neboť brání nalezení společných, závazných modelů chování pro celé mezinárodní společenství.

Určujícími subjekty mezinárodního práva jsou státy, tedy jednotky nadané svrchovaností (suverenitou). Ta bývá definována jako vrcholná a výlučná moc na příslušném státním území a současně charakterizována nezávislostí v mezinárodních vztazích. Klade se pak zásadní otázka, jak vůbec lze podřídit takové mocenské útvary autoritě mezinárodního práva. V odpověď se uvádí, že žádná norma tohoto práva nemůže vzniknout **bez vůle** samotných států (**volní povaha mezinárodního práva**). Suverenita určuje i charakter vztahů mezi státy. Žádný z nich nemůže být podřízen moci jiného státu ani žádné jiné vnější moci. Vztahy mezi státy jsou tak vztahy **souřadnými** a koordinační povahu má i mezinárodní právo a jeho systém. Souřadný charakter mezistátních poměrů je vyjádřen v zásadě **svrchované rovnosti**.

4. Zásada svrchované rovnosti

Zásadu svrchované rovnosti lze označit za model vztahů mezi státy. Kontakty mezi státy, které jsou mocenskými centry, jsou přirozeně plné napětí.

Proto i realistické pojetí zásady svrchované rovnosti musí vycházet z modelu vztahu, v němž proti sobě působí protikladné síly a vytvářejí jednotu. Napětí mezi takovými silami uděluje zásadě jeho vnitřní pohyb.

Jednou ze sil, které vyvolávají dynamiku vztahů svrchované rovnosti, je **svrchovanost**. K přesnému vymezení její úlohy v těchto vztazích je nezbytné vrátit se k ideovým i historickým zdrojům pojmu suverenity.

Teorii státní suverenity formuloval vynikající francouzský vědec 16. století – **Jean Bodin**. Přirovnává suveréna ke kormidelníkovi. Je povinen dovést svůj koráb k cíli cesty. Řídí svou loď sám, bez ohledu na hlasy cestujících, k obecnému blahu. O tom, co je obecným blahem, rozhoduje opět výlučně suverén. Absolutistické prvky jeho teorie dále prohloubil **Thomas Hobbes**, filozof 17. století. Tvrdil, že příkazy vládcovy, tj. právo, jsou jediným regulátorem lidského soužití, jehož legitimitu lze objektivně verifikovat. Moc vládce nemá hranic, odpor proti ní vede k destrukci všech hodnot a nelze jej ospravedlnit.

Tato teorie vznikla jako ideový nástroj k prosazení svébytnosti národních států tváří v tvář nadvládě papeže a císaře Svaté říše římské. Byla rozvinuta, aby zdůvodnila koncentraci neomezené moci v rukou vlád 17. století. Proto od svého vzniku trpěla určitou jednostranností. Byla orientována na poměry uvnitř státu. Teoretikové doktríny suverenity analyzovali, v souladu se svým zájmem a společenskou objednávkou, suverénní moc vesměs v rámci jediného státu *in abstracto*. Minimální pozornost věnovali otázce, jak jejich teorie bude působit ve vztazích států *inter se*. Koncipovali nejvyšší moc nepodřízenou a nezávislou na jiné moci a pojali ji tak v rozporu s fakty skutečného života – se vzájemnou závislostí států. Vlády usilující o uvedení středověké teorie suverenity do mezinárodní praxe proto nevyhnutelně narážely na odpor společenského prostředí. Postuláty teorie byly vzápětí konfrontovány s mezinárodní realitou.

Vlády, jež požívaly uvnitř států neomezenou moc, byly nakloněny prosazovat tuto moc i navenek. Historie minulých staletí je takřka nekonečným výčtem územních expanzí, úsilí velmocí o vyplnění jakéhokoli mocenského a politického vakuu v mezinárodním společenství, kolonizací celých kontinentů.

Suverenitě jako vlastnosti států byla vždy pojmově vlastní tendence podřídit si kteroukoli konkurující společenskou moc. Ve vztazích mezi svrchovanými subjekty proto působila odstředivě, dezintegračně a vylučovala trvalou mezinárodní spolupráci. Odstředivost suverenity však měla objektivně stanovené meze. Jednotliví suverénové nebyli schopni vojensky, technicky, administrativně i jinak rozšiřovat svou moc neomezeně. Jejich moc, podmíněná vlastním potenciálem, narážela nevyhnutelně na jiné obdobné moci, které byly s to svou existencí v této konkurenci obhájit. Celková rovnováha sil mezi státy a z ní vyplývající objektivní nezbytnost jejich koexistence byla tedy brzdou rozpínavosti členů mezinárodního společenství.

Existence jiných suverénních celků, kterou stát nebyl schopen ovlivnit, je tímto státem pocíťována jako **odpor společenského prostředí**. Trvalý a mocensky nepřekonatelný odpor prostředí státy nevyhnutelně nutí respektovat i projevy existence jiných suverénních celků a vede je k nezbytně nutné mezinárodní spolupráci podřízené určitým právním pravidlům. Obrazně řečeno: Státy nelze pojímat pouze jako gladiátory stojící proti sobě, ale i k sobě

svázané a vytvářející nedělitelnou jednotu. To vysvětluje, proč – s výhradou sebevražedné politiky – jsou státy nakonec vedeny ke spolupráci.

Odstředivá tendence v mezinárodních vztazích, jejímž zdrojem je působení suverenity jako moci usilující o podřízení si konkurující moci, je tedy současně neutralizována tendencí dostředivou. Objektivně podmíněná nutnost koexistence států se odráží ve vědomí jednotlivých z nich pocitem nezbytnosti respektovat projevy existence jiných států. Objektivní realita se v chování států prosazuje i přes jejich případně odlišnou politickou vůli. Pociťovaný odpor společenského prostředí vede státy ve vztazích mezi sebou k zachování *reciprocity* (vzájemnosti). *Podřizující suverenity a tolerující reciprocity se v mezinárodních vztazích vyrovnávají a jednota těchto vzájemně konfliktních sil tvoří dynamiku zásady svrchované rovnosti.* Nutno ovšem dodat, že dostředivé síly v *soudobém* mezinárodním systému se nevyčerpávají prostou, bilaterálně pojímanou reciprocitou, nýbrž jsou posilovány – jak bude ještě poukázáno – jinými důležitými faktory.

Rozpor svrchovanosti a reciprocity sjednocený v působení zásady svrchované rovnosti lze vyjádřit i jinak. Svrchovanost se realizuje prostřednictvím vnitrostátního právního řádu, kdežto logickým důsledkem dostředivého působení reciprocity je vznik a existence práva mezinárodního. Stejně jako suverenity a reciprocity jsou proto vnitrostátní a mezinárodní právo ve vztahu rozporného, ale vyváženého vzájemného působení. Takový pohled na vztah vnitrostátního a mezinárodního práva spíše svědčí pro dualistický přístup k problému.

5. Zvláštnosti mezinárodního práva

Mezinárodní právo se liší od práva vnitrostátního. Je-li s ním srovnáváno, hodnocení zdánlivě nevyznívá pro mezinárodní právo nejlépe. Základní body vědecké kritiky mezinárodního práva formuloval ve 30. letech 19. století John Austin. Právo jako takové je prý imanentně spjato s nadřazeností normotvorné vůle (zákonodárce) a podřízeností subjektů. V právu mezi státy takový zákonodárce není, není tedy ani mezinárodní právo. Skutečné právo musí vyloučit libovůli subjektů a k tomu musí disponovat účinnými donucovacími prostředky – sankcemi. Ty prý mezinárodní právo postrádá. Světové dějiny údajně prokazují, že státy se ve vzájemných stycích řídily spíše egoistickými zájmy, nikoli právními pravidly. S pojmem práva neodlučně souvisí pojem soudce a exekutora jeho rozsudku. Jeden i druhý je v právu mezi státy nenalezitelný, naproti tomu převládá svépomoc, jež je negací práva.

Uvedený úhel pohledu, předkládaný v minulosti zpravidla znalci vnitrostátního práva, měl prokázat údajnou skutečnost, že mezinárodní právo vlastně právem není, nemajíc jeho vlastnosti (a jsouc pouze souborem morálních pravidel), nebo že je to právo značně zaostalé a nedokonalé. Na konci 20. století však bývá takový názor vyslovován již jen zcela výjimečně, neboť

zjevně neodpovídá realitě úzce spolupracujícího mezinárodního společenství. (Proslul ovšem výrok vyhlášený v souvislosti s krizí v Perském zálivu v r. 1990 jedním ze zúčastněných diplomatů: „Mezinárodní právo je jako Bůh – každý ho s úctou vzývá, ale jeho existenci nikdo neprokázal.“)

Všeobecně se nyní prosazuje myšlenka, že mezinárodní právo není apriorně méněcenným normativním systémem, nýbrž, že jeho povahu utváří charakter prostředí, v němž se prosazuje. Mezinárodní společenství zůstává především společenstvím států a ve vztazích svrchované rovnosti mezi nimi právo vnitrostátního typu prostě působit nemůže. Všechny základní instituty mezinárodního práva se proto nutně rozvíjely jinak než v systémech vnitrostátního práva. Platí to o jeho subjektech, druzích pravidel i forem, odpovědnosti za mezinárodně protiprávní chování, donucení i sankcích a o dalších pojmech i institutech. Nejde nicméně o nedostatky mezinárodního práva, ale spíše o jeho *zvláštnosti* v porovnání s právem vnitrostátním. Jinou příčinu odlišností mezinárodního práva ve srovnání s právem vnitrostátním představuje relativní mladost mezinárodního práva. Moderní státy se začaly utvářet teprve počátkem 16. století, vztahy svrchované rovnosti se mezi nimi uplatnily definitivně až ve 2. polovině 17. století. Naproti tomu nemalá část vnitrostátního práva byla teoreticky zpracována a vyzkoušena v praxi již v dobách římského státu.

Na tomto místě se zmíníme jen o základních zvláštnostech mezinárodního práva.

1) Jak jsme již zdůraznili, genetickou vlastností mezinárodního práva je jeho *souřadnost* zprostředkovaná uplatňováním zásady svrchované rovnosti. Existence mezinárodního práva nepředpokládá nadřazenou, centralizovanou zákonodárnou, výkonnou a soudní moc. Státy, coby subjekty, v něm proto hrají dvoujedinou, jakkoli na první pohled neslučitelnou roli. Jsou současně „výrobci“ (normotvůrci) mezinárodního práva i jeho „spotřebitelé“ (adresáty oprávnění a povinností plynoucích z pravidel tohoto práva). V souvislosti s výkonem své první úlohy státům přísluší úplná *normotvorná způsobilost* upravit kterýkoli mezinárodní vztah normou mezinárodního práva (neplatná jsou pouze ujednání v rozporu s kogentním pravidlem). V této funkci státy dosud nikdo nenahradil. Valné shromáždění OSN vystupuje někdy zdánlivě jako celosvětový normotvůrce, při bližším posouzení však takové tvrzení neobstojí. Jednak jsou akty Valného shromáždění pro státy toliko právně nezávaznými doporučeními, jednak jsou tyto akty z velké části určeny k regulaci vnitřních poměrů OSN a představují tak jen jakési „vnitřní“ právo mezinárodní organizace. V postavení „výrobců“ mezinárodního práva státy nepřetržitě potvrzují volní povahu mezinárodního práva v obou normotvorných procesech – smluvním i obyčejovém. Normy, k jejichž vzniku svým projevem vůle přispěly, jsou pak samy povinny respektovat v souladu s příkazem *pacta sunt servanda*, jenž chrání právní jistoty ostatních subjektů. V mezinárodním společenství však mohou nastat situace, k nimž došlo bez vůle některých států. V takovém případě se koordinační povaha mezinárodního práva projevuje institutem *uznání* takových situací, nebo aktů jiných států, jež tyto situace vyvolaly. Mají zásadně *deklaratorní* účinky (zásada efektivity, viz

hlavu II). Jelikož však z obecného mezinárodního práva nevyplývá povinnost uznat vnější situaci, má akt uznání současně i konstitutivní účinky, neboť stát svou aktivitou (uznáním) vyjadřuje i své souhlasné politické či jiné zájmy. Jak ovšem konstatuje posudek Mezinárodního soudního dvora OSN ve věci *Namibie* (1971), existuje mezinárodně právní závazek neuznat protiprávní situace (zásada legitimacy).

Z koordinační povahy mezinárodního práva se odvíjí **decentralizovaný výkon donucovacích pravomocí** samotnými státy – subjekty mezinárodního práva. Donucování v režii jednotlivých států, jejichž velikost, reálná síla i mocenský vliv se případ od případu výrazně liší, zřejmě není optimální k zajištění efektivit mezinárodního práva. Na druhé straně státní moc zůstává i v dnešní době neúčinnějším garantem dodržování mezinárodního práva. Soudobé mezinárodní právo upravuje pro případy porušení nejdůležitějších norem i mechanismy kolektivních sankcí uložených Radou bezpečnosti OSN. Kolektivní sankce již také byly v praxi realizovány a prokázaly svou účinnost i užitečnost (viz X. 8). Jsou však dosud natolik závislé na politických faktorech vztahů mezi velmocemi a na jiných mimoprávních okolnostech, že nemohou tvořit hlavní způsob donucení v mezinárodním právu. Nutno dodat, že donucování nebo jeho hrozba nejsou prvotní zárukou účinnosti určitého právního systému. Ostatně ani žádná státní moc není schopna v jediném okamžiku zajistit nucený výkon více než 5-10% svých vnitrostátních norem. Obdobně mezinárodní právo je odkázáno především na dobrovolné plnění norem subjekty.

Mezinárodní společenství není ani pod dohledem jediné nadřazené soudní moci. Právě v tom bývá někdy spatřována největší odchylka od „normálu“ nabízeného vnitrostátním právem. Velikán nauky mezinárodního práva, Hugo Grotius, definoval ve své době mezinárodní společenství jako soubor subjektů, které nemají společného soudce – „*qui iudicem communem nullum habent*“. Popsaný stav ovšem neznamená, že by v mezinárodním společenství neexistovala vůbec žádná ohniska soudní moci. V současné době je státům k dispozici řada arbitrážních a soudních orgánů, které mohou autoritativně rozhodnout v konkrétních sporech o porušení mezinárodního práva. Souřadná povaha mezinárodního práva však modifikuje především aspekt personální příslušnosti těchto orgánů, které nesmí projednat žádnou spornou věc bez souhlasu **všech** dotčených stran (uděleného **a priori** či **a posteriori**). V zájmu objektivitě poznamenejme, že reálný vliv soudních orgánů, zejména Mezinárodního soudního dvora OSN, trvale roste, byť stupeň jejich využívání zatím nedosahuje měřítek využívání vnitrostátní soudní sféry.

2) Mezinárodní právo je v důsledku svého mládí a specifík společenství, v němž se uplatňuje, dosud jakýmsi „**rozvojovým právem**“, tj. právem, které ještě hledá svou vrcholnou stabilizovanou podobu, a to jak materiálně, tak i formálně. Nedosahuje preciznosti a detailnosti vyspělého vnitrostátního právního systému (viz XI. 3). Dynamiku nicméně rozhodně nepostrádá. Nebývale se rozšiřuje, a to těmito směry:

a) vtahuje do svého systému nové subjekty (především jednotlivce)

- b) upravuje stále nové oblasti mezinárodních vztahů (ekologie, odzbrojení aj.) v nových prostředích (kosmický prostor, nebeská tělesa, dno a podzemí oceánů aj.)
- c) vniká do sféry dříve vyhrazené výlučně vnitrostátnímu právu (např. úpravou vztahů mezi státem a jeho občany)
- d) soustřeďuje dříve roztroušenou úpravu do velkých kodifikačních opusů. Jinými slovy, postupně přejímá některé rysy vyspělého vnitrostátního práva.

3) Mezinárodní právo je dosud právem **částečně nepsaným**. Různé historické okolnosti vedly k tomu, že tomuto právu v minulosti vládli mezinárodní obyčej (protože důraz se kladl na obsah vůle normotvůrců a jeho upřednostnění před formou projevu normotvorné vůle; byl omezený počet členů mezinárodního společenství, jenž činil mezinárodní praxi přehlednou a poznatelnou pro všechny subjekty mezinárodního práva; neexistoval dostatek intenzivních společných zájmů atd.). Obyčejové právo je pojmově nejistější a neurčitější než právo psané a málo vyhovuje značné dynamice vývoje mezinárodního společenství v posledních dvou staletích. Smluvní normotvorba kromě toho překonává svou cílenou úpravou živelnost obyčejotvorného procesu. Vcelku logicky proto pronikavě **roste od počátku 19. století význam smluvního instrumentu**. Udává se, že jen v letech 1815-1924 bylo v mezinárodním společenství sjednáno na 16 tisíc smluv. Komplexy obyčejových norem v tradičních oblastech mezinárodního práva (válečné, mořské, diplomatické a další) jsou vytěsňovány od přelomu 19. a 20. století rozsáhlými kodifikacemi.

Ve společenství, v němž je nutným předpokladem k uzavření mezinárodní smlouvy aktivní vůle subjektů, však musí existovat i obyčejové právo. Státy nejsou v mnoha případech ochotny z politických či jiných důvodů přistoupit ke sjednání smlouvy a pravidla chování se pak utvářejí v záměrné a současně i spontánní mezistátní praxi. Napětí a rozpory v mezinárodním společenství, (jakým byl např. rozpor Západu a Východu), snižují vůli k uzavření smluv, a v takových obdobích někdy přejímá iniciativu obyčejová normotvorba, která nevyžaduje výslovný a jednoznačný souhlas jednotlivých států. Obyčejotvorná praxe modifikuje ostatně nezřídka i platné smlouvy, včetně kodifikačních, tam, kde smluvní text již neodpovídá skutečným potřebám států tak, jak je vyvolala následná změna okolností a poměrů.

4) Svrchovanost primárních subjektů mezinárodního práva působila **nevyváženost hmotné a procesně právních pravidel** v tomto právním systému, zatímco vyspělé vnitrostátní právní řády naopak charakterizuje vyváženost. **Mezinárodní právo zůstává dosud především právem hmotným**. Hmotné právní pravidla bez procesně právních garancí jsou však *leges imperfectae*. Stanoví sice oprávnění a jim odpovídající povinnosti subjektů, neupravují však postup v případech sporů o obsah a výklad takového pravidla či v souvislosti s jeho nedodržením. Postup může řešit procesní právo tím, že zmocňuje v uvedeném případě k autoritativní druhotné normotvorbě (k rozhodnutí ve věci příslušným orgánem) nebo alespoň k iniciativě v uvedeném směru. Pokud byl výklad norem mezinárodního práva svěřen individuálním státům a řešení sporu ponecháváno diplomatickým jednáním samotných států

ve sporu, nevznikala skutečná potřeba utváření procesního práva. Obecné mezinárodní právo, ačkoli nestanoví obligatorní rozhodovací pravomoc žádného nestranného orgánu, potvrzuje posun důrazu na řešení sporných otázek za účasti třetího, nezainteresovaného subjektu. Takový postup předpokládá existenci více či méně podrobných procesně právních předpisů. Ty se přednostně tvoří pro případ sporů mezi stranami, které nejsou ve vzájemném poměru svrchované rovnosti, a tudíž nedisponují při řešení konfliktu stejnými mocenskými prostředky (např. stížnosti jednotlivců u mezinárodních smírčích či soudních orgánů na porušení jejich lidského práva určitým státem). Procedurální garance však pronikají i do jiných moderních mezinárodně právních úprav (výrazně např. do Úmluvy OSN o mořském právu z r. 1982).

6. Metody výuky a studia mezinárodního práva

Rozbor jednotlivých odvětví *vnitrostátního práva* podávaný učebnicemi a prováděný orgány aplikace práva bývá rozbohem, který je vlastní „spotřebitel“ práva, tj. tomu, k němuž se právní řád obrací. Z pohledu subjektu – spotřebitele právo představuje ucelený soubor norem, které mu zajišťují práva a ukládají povinnosti. Při takovém rozboru se přirozeně stává předmětem pozornosti soubor *de lege lata*, právo ve své stabilizované, platné podobě. Studium a výklad vnitrostátního práva se pak zakládá především na metodách právní dogmatiky a v ohnisku zájmu je staticky pojaté právo.

Dvoujediná role států, které jsou nejen „spotřebiteli“ mezinárodního práva, ale i jeho „výrobci“, vylučuje obdobný přístup k právu, které se prosazuje v mezinárodním společenství. „Výroba“ mezinárodního práva, neboli jeho normotvorba, je procesem, který předchází stavu *de lege lata*. Jde o stadium, kdy se právní normy rodí a utvářejí ve společenské realitě, jsouce determinované historickými, politickými a sociologickými okolnostmi. Jinými slovy, jde o definování a stadium legislativních záměrů *de lege ferenda*, ale i o hodnocení společenské účinnosti již existujících norem. Učebnice mezinárodního práva zkrátka nevystačí s právní dogmatikou a se statickým pohledem na soubor platných právních norem. Musí naopak kombinovat uvedenou metodu s metodami spojenými s etapou *de lege ferenda*, především s metodami *sociologickou* a *historickou*.

Transformaci pravidel *de lege ferenda* v pravidla *de lege lata* je vlastní *dynamika*, nikoli statika. Proto musí učebnice mezinárodního práva překonat strnule nehybný pozitivistický přístup a snažit se vždy o *kombinaci* statického pojetí s dynamickým. Uvedená komplexní koncepce ostatně nejlépe odpovídá skutečnosti, že právo je současně produktem společenského života i jedním z nástrojů jeho regulace.

7. Funkce mezinárodního práva

Tradiční mezinárodní právo mělo zajistit koexistenci států v mezinárodním společenství podporou náležité stability a jistoty v jejich vzájemných vztazích. Jelikož bylo povoláno upravovat vztahy mezi subjekty, které disponovaly svrchovanou, tj. „nejvyšší“ mocí, muselo především vzájemně ohraničit (delimitovat) výkon moci jednotlivých států, a tím minimalizovat konflikty mezi nimi. Moc státu se v pojetí mezinárodního práva uskutečňovala uvnitř pomyslných mantinelů. Každý stát měl vyhrazen prostor, do něhož jiný stát neměl zásadně přístup (zákaz vměšování do vnitřních záležitostí).

Tradiční mezinárodní právo prokazovalo svou společenskou potřebnost a užitečnost zejména tím, že jeho normy omezovaly svrchovanost států na *recipročním základě*, což bylo výhodné pro obě strany vztahů (např. vzájemně si poskytované výsady a imunity diplomatických zástupců, zákaz používání některých druhů zbraní v ozbrojeném konfliktu apod.). Tento historický aspekt zásadní důležitosti bude ostatně ještě podrobněji vysvětlen v hlavě II. Mezinárodní právo nabízelo svými normami většinou racionální modely chování. Proto se tyto modely stávaly zdrojem nápodoby ze strany států, které se odpovídajícími normami dříve necitily vázány, nebo které postupně vznikaly.

Tradiční mezinárodní právo – jakési „*právo koexistence*“ – přešlo postupně do vyššího stadia „*práva spolupráce*“. Jeho základní funkcí se stala ochrana a uspokojování *společných zájmů a cílů*, jejichž okruh ovšem není snadné přesně určit. Pouze některé z těchto cílů si již osvojilo platné mezinárodní právo, kdežto jiné zatím prosazují jen některé státy zahraničně politickými nástroji, přičemž jejich snažení nepřesáhlo aspirace *de lege ferenda*. Nesporně pozitivně právní oporu mají *ochrana mezinárodního míru, ochrana lidských práv* a v novější době i *ochrana a úsilí o zachování světového životního prostředí*. Bývají uváděny i *podpora mezinárodního hospodářského blahobytu a všeobecného ekonomického rozvoje*. Je zřejmé, že mezinárodní právo spolupráce již *nelze redukovat* na pouhé působení *reciprocity*. Vstupují do něj nové hodnoty a motivační činitele, především potřeba *solidarity*.

S otázkou funkcí mezinárodního práva těsně souvisí vymezení pojmu *pokroku v mezinárodním právu*. Pokrok lze spatřovat v *rozšiřování okruhu společných zájmů* a cílů, které mezinárodní právo chrání, v právní internacionalizaci života mezinárodního společenství, a tím i v odstraňování bariér a překážek vystavěných a hájených v minulosti individuálními svrchovanými státy. Pokrokovým je např. zřetelný vývoj posledních let k *ochraně demokracie a politického pluralismu*, jak pronikl do institutu uznání státu (v souvislosti s útvary na území rozpadlého Sovětského svazu a bývalé Jugoslávie).

Dalším aspektem pokroku, jenž je nedílně spjat s předchozím, je *prohlubování a utvrzování ochrany společných zájmů* a cílů, jinými slovy, zvyšování efektivity příslušných norem. V souvislosti s ochranou lidských práv lze za takový pokrok označit

- 1) zakotvení celého katalogu lidských práv v závazných mezinárodních smlouvách – Paktech – v r. 1966, zatímco dříve jej vyhlášoval pouze akt Valného shromáždění OSN (Všeobecná deklarace lidských práv z r. 1948),
- 2) úpravou práva jednotlivce na stížnost proti porušení lidského práva státem k nezávislému mezinárodnímu orgánu (např. podle Opčního protokolu k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech z r. 1966).

Efektivita pravidel, která slouží k uspokojování některých společných zájmů, je však dosud nízká. Pokud jde o podporu celosvětového ekonomického rozvoje, nepřekročila podstatná většina pravidel rámec nezávazných doporučení mezinárodních organizací a jejich právní pozitivitu zatím nepotvrzuje ani mezistátní praxe.

8. Název mezinárodního práva

Kořeny názvu mezinárodního práva sahají daleko do minulosti. Je vzhledem k charakteru mezinárodního práva nepřesný a zavádějící. Mezinárodní právo totiž není právem mezi „národy“, nýbrž mezi státy. Národům vyplývá z mezinárodního práva toliko právo na sebeurčení – svobodně rozhodovat o vlastním politickém osudu včetně svobody rozhodnout o své státnosti. Mezi subjekty tohoto práva však národy vstupují až po zřízení vlastního státu nebo státu sdíleného s jinými národy.

Název „mezinárodní právo“ pochází z latinského „*ius gentium*“ (právo národů), které tvořilo součást právního instrumentária antického Říma. *Ius gentium* bylo ovšem vším jiným než dnešním mezinárodním právem. Jeho normy tvořila jednostranně normotvorná vůle římského impéria. Normy neupravovaly vztahy Říma k jiným státům, nýbrž poměry mezi římskými občany a mimořímskými soukromými osobami (*peregrini*) na území římské říše (nebylo ovšem ani kolizním právem – neupravovalo možnost použití jiného než římského práva a zahrnovalo hmotné právní pravidla).

V 17. století přenesl Vitoria římskoprávní název *ius gentium* do sféry právních poměrů mezi státy tak, že jej opravil na *ius inter gentes*, tj. právo mezi národy. Odtud jej převzal v r. 1780 Angličan Bentham, přeložil jako „*international law*“ a používal jej v protikladu k „*national law*“ (vnitrostátní právo). Z angličtiny, v níž se rozdíl mezi výrazy národ a stát nepociťuje tak ostře jako jinde, přešel do ostatních jazyků, včetně románských i slovanských, tedy i do češtiny. Termín „mezinárodní právo“ se všeobecně vžil a pozdější pokusy o zavedení adekvátnějších názvů neuspěly.

Od počátku 19. století začali autoři v publikacích o mezinárodním právu připínat k názvu mezinárodní právo slůvko „*veřejné*“. Několik desítek let později se zformoval jako párová kategorie k mezinárodnímu právu veřejnému výraz „mezinárodní právo soukromé“. Tím bylo zataženo mezinárodní právo

nešťastně do odvěkého dělení vnitrostátního práva na veřejné a soukromé tak, že bylo přiřazeno k prvnímu z nich. Ve skutečnosti má ovšem mezinárodní právo veřejné k vnitrostátnímu právu veřejnému daleko.

Jako kritérium rozlišování veřejného a soukromého práva v římském právu sloužil veřejný, resp. soukromý zájem (*publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem*), jenž se nacházel v ohnisku úpravy. Některá odvětví mezinárodního práva veřejného, zejména ta, jež upravují postavení fyzických a právnických osob, ovšem chrání soukromý zájem jednotlivce nejméně stejně intenzívně jako zájem veřejný.

Později se právu veřejnému podřazovala ta odvětví, která zakotvovala nerovné postavení mezi subjekty, z nichž některé – nadřazené – jednostranným projevem své vůle určovaly závazná pravidla chování pro ostatní. Soukromé právo se naopak zakládalo na rovném postavení mezi subjekty a na kontrakttech, jimiž si strany dohodly vzájemné povinnosti a práva. Vztahy svrchované rovnosti mezi státy a prvořadý význam smluvního instrumentu nabádají spíše k identifikaci mezinárodního práva veřejného s právem soukromým. Kromě toho je i dnešní mezinárodní právo veřejné tvořeno v nemalé míře pravidly, jejichž původ lze vykázat v římských soukromoprávních institutech. Taková pravidla tvoří podstatnou součást smluvního práva (např. *pacta tertiis nec nocent, nec prosunt*). V důsledku historického ztotožnění státu a panovníka, jenž byl považován za nositele suverenity – (a tím mj. za vlastníka území státu), ovlivnil duch římského soukromého práva povahu institutů nabývání a pozbývání státního území, sukcese státu a do určité míry i odpovědnosti státu.

Proto vlastně jedinou okolností, již lze argumentovat ve prospěch „veřejné“ povahy mezinárodního práva, zůstalo kritérium zvláštní povahy veřejnoprávní instituce, kterou právo zřizuje k prosazování veřejného zájmu a uděluje jí k tomu i odpovídající pravomoc. Státy lze skutečně považovat za komplexní veřejnoprávní osoby.

V českých podmínkách si podržuje mezinárodní právo na právnických fakultách zřetelný odstup jak od soukromoprávních, tak veřejnoprávních disciplín vnitrostátního práva. Ve francouzských poměrech naopak bývá často vyučováno v rámci institutů (kateder) veřejného práva.

Vzhledem k historické posloupnosti při utváření názvu i pevně zavedenému rozlišování a oddělování mezinárodního a vnitrostátního práva postačuje k označení práva, jež se uplatňuje v mezinárodním společenství, název *mezinárodní právo* – bez přívlastku „veřejné“. Paralelní existence „mezinárodního práva soukromého“ nicméně činí tento přívlastek – když už ne vědecky příliš přesný – v každém případě z důvodu jednoznačné srozumitelnosti alespoň užitečný.

9. Mezinárodní právo veřejné a soukromé

Kromě právních vztahů mezistátních existují *jiné právní vztahy*, které jsou sice *mezinárodní* v obecném slova smyslu, neboť *přesahují hranice jednoho státu*, ale jejich subjekty jsou osoby fyzické nebo právnické, podléhající některé suverénní státní moci. Nejčastěji se vyskytujícím typem takových právních vztahů jsou poměry *občanskoprávní*.

Uvedené vztahy jsou *zásadně upraveny vnitřním právem každého státu* v okruhu jeho teritoriální a personální jurisdikce. Vzhledem k *mezinárodnímu prvku*, který je v nich obsažen, lze ovšem tyto právní vztahy posuzovat *současně podle dvou* nebo více *různých vnitrostátních právních řádů*.

Obecné mezinárodní právo zpravidla nebrání státům, které nad subjekty těchto právních vztahů vykonávají svou teritoriální nebo personální jurisdikci, aby na tyto vztahy uplatňovaly svůj právní řád a pravomoc svých orgánů. I když tu jde o právní vztahy mezi nesuverénními subjekty, státy mají z politických i jiných důvodů zájem na jejich spořádaném vývoji, a to tím spíše, že hladký průběh těchto vztahů materiálně ovlivňuje i vlastní vztahy mezistátní. Z toho důvodu státy *netrvají za všech okolností na uplatnění vlastní jurisdikce* nebo na aplikaci vlastního práva na dané právní vztahy. V zájmu právní jistoty i potřeb své zahraniční politiky bývají ochotny koordinovat své právní řády s právními řády jiných států.

Činí tak buď tím, že pro *případ konkurence několika právních řádů* (pro právní poměry s cizím prvkem či poměry přesahující státní hranice) vydávají *zvláštní vnitrostátní právní normy materiální povahy*, ve kterých již přihlížejí k odlišné právní úpravě stejného právního poměru v cizím, konkurujícím právním řádu (tzv. přímá vnitrostátní úprava). Nebo postupují tak, že zvláštními vnitrostátními normami připouštějí, aby jejich *orgány aplikovaly na tyto právní poměry materiální právo jiného dotčeného státu* (tzv. *kolizní normy*). Konečně uzavírají s jinými státy mezinárodní smlouvy, v nichž se zavazují upravit tyto *právní poměry určitým jednotným způsobem* (smlouvy o *unifikaci vnitrostátních norem*).

Souhrn právních norem, které upravují občanskoprávní vztahy nesuverénních subjektů, přesahující hranice jednoho státu, se nazývá *mezinárodní právo soukromé*. Toto právo je *součástí právního řádu každého státu*.

Analogicky k pojmu mezinárodního práva soukromého lze vytvořit též *pojmy mezinárodního práva trestního, správního, finančního, pracovního* apod.

Hranice mezi mezinárodním právem veřejným a soukromým nebývají neprůchodné a zejména v novějším období se částečně stírají. Fyzické i právnické osoby vstoupily do mezinárodního práva veřejného jako subjekty *sui generis*, naopak státy mohou případně působit jako běžné subjekty občanskoprávních poměrů upravených pravidly mezinárodního práva soukromého, pokud vystupují jako podnikatelé či obchodníci (*Etats commerçants*), nikoli jako vykonavatelé svrchované moci. Všeobecně se uznává, že pramenem závazků a oprávnění mezinárodního práva soukromého nebývají pouze

formy vnitrostátního práva, nýbrž i mezinárodní smlouvy, jež jsou formou mezinárodního práva veřejného.

Z uvedeného částečného prolínání subjektů a forem mezinárodního práva veřejného a soukromého někteří autoři usoudili na umělou povahu jakéhokoli vědeckého rozlišování mezi nimi. Francouz Scelle obhajoval existenci jediného mezinárodního společenství (všech lidských bytostí) a jemu odpovídajícího jediného mezinárodního práva. Američan Jessup hájí pojem „transnacionálního práva“, (tj. práva, které upravuje vztahy překračující státní hranice), v němž má své místo mezinárodní právo veřejné i soukromé. Uvedená „unitaristická“ koncepce je však pojetím jednostranným, a tudíž stěží akceptovatelným. Absolutizuje význam dílčích jevů a abstrahuje od odlišností obou srovnávaných právních systémů, přičemž odlišnosti jsou hluboké a ve svém celku převládají nad jejich shodnými rysy.